प्रवेश सं० २०

विषय: धर्मशास्त्र

क्रम सं०

ग्रन्थकार

नाम निंशाच्छ्लोकी टीका

पत्र सं० ३-१३

अक्षर सं० (पंक्तौ) ४१

पंक्ति सं० (पृष्ठे) ९

श्लोक सं०

लिपि: दे.ना.

आधार: का०

आकार: ८.९ x ३.८

वि० विवरणम् अपू०

12182

दि. १५८१

सी० एस० यू० पा०—७७ एस० सी० ई०—१६५१—५० ०००

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ह्रि· १५८१ निर्णयसिंधौ · ग्रंथसं· १२००

दिनत्रयमितिहारीतोक्तेः। अतःपरं षष्ठमासोत्तरं सप्तममासमारभ्य सूतिवत्प्रसववत् दशाहादि स्व
जात्युक्तमाशौचं स्यात्ः अतएव हरितवचनात् स्मृत्यन्तरे मासाशौचमिष्यत इति स्मरणात्· अतएव हूर्तु प्रसवोद
जात्युक्तमाशौचं स्यात्ः अतएव हारीतः ऊर्ध्वं प्रसवात् तुल्यं भवति·न कश्चित् तत्र विशे
शाहं सूतकं भवेदिति मरीच्युक्तेश्च·इदं पूर्वोक्तं चातुर्वर्ण्यस्य तुल्यं भवति·न कश्चित्तत्र वर्णकृतो विशे
षः। न केवलमिदमेव तुल्यं वयसि वयोवस्थाविशेषनिमित्तकमप्याशौचं प्रोच्यते अव्यवहितं द्वितीय
श्लोकेनोच्यते तदपि चातुर्वर्ण्यस्य तुल्यं भवतीति· केचित्तु· वयोवस्थानिमित्तकमाशौचं चातुर्वर्ण्य
स्य तुल्यं भवति· च· पूर्वोक्तमप्याशौचं वयोवस्थानिमित्तकमेवेति पूर्वोक्तमपि प्राप्यते·गर्भाष्ट
मेष्टमे वाब्दे ब्राह्मणस्योपनायमितिवचनात्·एवं च भवतीत्यस्य पूर्वव्याख्याने आह त्वावाक्यमे
दरतिरूपणमितिवदंति·तत्र·पदिगर्भधारणमारभ्य योगणनायां गर्भाष्टमं रतितावत्स्यात्·तस्मा
ष्टमरतिश्चस्यात्·अष्टमहत्यनेन गर्भतः प्राप्तेः। अतएव वाक्यभेदोऽपि निरस्तः। वाक्यभेदो हि वेदहू

शौचांतरालेयदि त्रिशुभचानं नालच्छेदात् काले निःप्राणोनिःपतेद्वाजननजन्नितमाशौचमस्येव कर्तव्यं ॥ प्राङ्नाभिच्छेद ३
नाच्छेन्निधनमुपगतस्तथ्यहे शौचशुद्धिः सर्वेषांसूतिकायाश्चिहचसकलके प्रेतशुद्धिस्तु सद्यः ॥ जन्मा ३

षतां तदपि वेदेवक्तुरभावात् लौकिकस्यलेवासंभेदस्पाद्दूषकत्वे घटं पटं चानयेतिवाक्यप्रयो
गो न स्यात् तस्मात् पूर्वो रिवव्याख्या न्यायसीतिदिक् ॥ पूर्वोक्तश्लोकेन दर्शनात्क्रमाशौचंनि
मित्तविशेषेणापवदति जन्मशौचमध्येनालच्छिन्नालच्छेदस्तदूर्ध्वं तदुत्तं अर्वाक्छेदनेपादिशौ
चौवालस्यः अत्रपुंस्त्वमविवक्षितं नशब्देनाशौचमरणमिति यावत् नचेत भवेत् वा अथवानिःप्राणा
ः प्राणरहितो वा तिःपतेन्नदाजननजनितत्साशौचं दशाहशौचमित्यर्थः तत्संपूर्णमस्त्येव नतु
सूतकेमृतकं चेत्स्यान्मृतकेऽथसूतकेत्याधिकृत्यमृतकं शौचंकुर्यान्नसूतकमिति वृगिरोवचना
च्छायाशौचेनवातन्निवृत्तिः नन्वेवमंगिरोवचनं व्यर्थमिति चेत् नाशौचंविपद्यते तथाहाङ्गि
तोपि जातमृतेमृतजातेवासपिंडानां दशाहमिति तथापारस्करोपि अतःसूतकेचेदेस्यानामाणम
शौचमिति यत्तुवृहदुक्तं जातमृते मृतजातेवाकुलस्यपचःशौचमितितच्छावाभिप्रायं २

नतु प्रसवाभिप्रायं पूर्वोक्तवचनविरोधापत्तेः अतएवाहशंखः प्राङ्नामकरणात्सद्यःशौचमिति
तथापारस्करोपि गर्भेयदिविपत्तिःस्यात दशाहंसूतकं भवेत् पुन्यतं चेवं सपिंडानां प्रसवाशौ
चनिमित्तस्यविद्यमानत्वात् नन्वेवं सूतकतानं निमित्तं ताततद्वानिमित्तमिति उच्यते जाततत्रमि
त्तं नन्वविपरीतं अस्यपादशाहोत्तरमपितत्ज्ञाने दशाहसूतकापत्तेः चेघदिनाभिच्छेदनात्प्राक्पूर
र्वं निधनं मरणमुपगतस्तत्रसर्वेषांपित्रादीनां त्र्यहे शौचशुद्धिर्दशाहं दशाशौचमित्यर्थः सू
तिकायामातुः सकलं दशाहमित्यर्थः प्रेतशुद्धिः प्रेताशौचं तु सद्यस्नानमात्रे शौचशुद्धिरि
त्यर्थः तथा च वृहन्मनुः जीवन्जातो वनाद्भ्व सद्यःशौचात्तगोत्रिणः इति सद्यःशौचविधा
नमग्निहे त्राघार्थमितिविज्ञानेश्वरः वयं तु तत्पदिगातिमातुः शुद्धिर्दशाहेन सद्यःशौचात्सगो
त्रिणां हस्वचेतोवचनात् दशाशौचाभिप्रायेणेतिवदामः नडयावर्षे त्वतिघते नालं

नाव त्वा प्नोति सूतकं छिन्ने नाले ततपश्चात्सूतकं तु विधीयत इति जैमिनिवचनादाशौचाप्राप्ति
४ रिति चेत् सत्यं वचनेन बाधात् इदं च दशाहाद्याशौचप्राप्तिविषयं अच्छिन्ननालच्छेदमात्रादशौ
चाप्राप्तौ वचनेन त्रि रात्रं विधीयत इत्यविरोधः ॥ एवं निमित्तविशेषाद्दशाहाद्याशौचापवा
दमभिधायेदानीं वयो विशेषात् आपवादमाह नामतः नामकरणकालादादशा
हादिति यावत् प्राक् परेते मृते स्नानं केचित्तु नामकरणक्रियात इति वदन्ति तत्र ये
षां कुलधर्मे उपनयने न संस्कारकरणे आलस्यादिना वा तथात्वे उपनयनपर्यंतमपि
स्नानापत्तेः। तथा दशनजननतोऽर्वाक् नामकरणोत्तरं मृते अग्निदग्धे एकः अहोरात्रं मदग्धे
त्वत्रापि दशनजननपर्यंतमदिवाघ एवं अत्र दाहस्य वैकल्पिकत्वात् नात्रिवर्षस्य क राम
र्त्तव्या वा धौ वेदक क्रिया ज्ञानदत्तस्य वा कुर्यान्नाग्निवापि हूते सतीति मनुस्मरणात् ४

अदंतजाते वाले प्रेते सद्य एव नास्याग्निसंस्कारो नोदकक्रियेति विष्णूक्तेः। एतच्चाग्निसंस्का
राभावे सति तस्मिन्पक्षे अदंतजाते तनये शिशौ गर्भच्युते तथा सपिंडानां तु सर्वेषामहोरात्र
मशौचकं मिति। तदुपरि दंतजनने। त्रिवर्षत्रयपर्यंतं चौलसूत्रेऽकृतचूडे दिनमहोरात्रमित्य
र्थः तथा च विष्णुः दंतजाते त्वकृतचूडे त्वहोरात्रेण शुद्धिरिति। सच्चौले कृतचूडे त्रिरात्रमेव
चूडाकरणकालस्तु चूडाकर्म द्विजातीनां सर्वेषामेव धर्मतः। प्रथमेऽब्दे तृतीये वा कर्त्तव्यं श्रु
तिचोदनादिति स्मरणात्। अपरत्र प्यकृतचूडेऽकृतचूडेऽकृतचूडे वा आव्रतादुपनयनपर्यंतं
वर्षत्रयोर्ध्वं त्रिदिनमेव त्रिरात्रमाव्रतादेशादिति याज्ञवल्क्योक्तेः इदं च पूर्वोक्तं जाते सपिंडाना
माशौचं न तु मातापित्रोः। तयोस्त्वाह मातजननी तयोः पुत्रे अत्र पुंस्त्वमविवक्षितं अदशने नि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

इतेपि समस्तेषु तेस ति त्रिरात्रमित्यर्थः। अत्र च सपक्षमिति वदता बालस्यापि क्रांताशौचं नास्तीति सू
नितं। उपनीते तु विषमं तस्मिन्नेवाति व्याघ्रपादोक्तेः। तथा च कश्यपः बालानां मदंतजातानां
५ त्रिरात्रेण शुद्धिरिति वैजिकादभिसंबंधात् स्तु अहं व्याहृदंघ्यहमिति स्मरणाच्च। अत्रायं निर्गलितार्थः
र्थः प्राक् नामकरणात्सद्यः शौचं तदूर्ध्वं बालाद्दंतोत्पत्तेः प्राक् अग्निसंस्कारे एका
हः। अन्यथा स्नानमेव दंतोत्पत्त्यनंतरं प्रथमवर्षे चूडाकरणाच्च अत्रायं निर्गलितार्थः प्रा
क् नामकरणात्सद्यः शौचं तदूर्ध्वं दंतोत्पत्तेः प्राक् अग्निसंस्कारे एकाहः। अन्यथा स्नानमेव
दंतोत्पत्त्यनंतरं प्रथमवर्षे चूडाकरणात्पूर्वमेकाहः। प्रथमवर्षादूर्ध्वं कृतचूडस्य त्रिवर्षपर्यंतं त्र्य
हं तृतीयवर्षे चूडाकरणाभावे वर्षत्रयपर्यंतमेकाहः। वर्षत्रयोत्तरं कृतचूडस्याकृतचूडस्य राम
वा उपनयनपर्यंतं त्र्यहं उपनयनोत्तरं ब्राह्मणादीनां दशाहादिकमिति एतच्च सपिंडानामेव ५

पित्रोस्तु नामकरणात्सर्वं स्नानमेव तदुत्तरं संनिधौ उपनयपर्यंतं कृताकृतचूडस्य त्रिरात्र
मेवेति ३। पश्चात्तरेण प्याशौचमाह ऊनद्विवर्षे संज्ञेऽप्रेतेऽपि मातृसहोदराणां दशाहमा
शौचं तथा वैगृह्यः गर्भस्थे प्रेते मातुर्दशाहं जाते उभयोः कृते नाम्नि सोदराणां चेति एकप
स्य पक्षांतरे दशाहरूपे अविके विषये अस्पृश्यत्वमेवाशौचं तु त्रिरात्रमेवेत्यपरः ऊनद्विवर्षे प्रेते
मातापित्रोरेवनेतरेषामिति स्मृत्यंतरदर्शनाच्च इदं पक्षद्वयं पूर्वोक्ताशौचेन विकल्पते तत्र पूर्व
स्यैव लाघवेन प्रचारादेतस्य वशिष्ठेनादृतत्वात्प्रचारः। स्त्रीषु वयोऽवस्थाविशेषादाशौच
मुक्तं ईनाह त्वातिः सपिंडाः स्त्रीषु कन्यासु स्मृतास्तु त्रिपुरुषविषयं त्र्यत्रिपुरुषनाम
करणादूर्ध्वं आ दौर्कार्यौलकालात्पूर्वं स्नानेन शुद्ध्येत सापि प्रचकन्यासां त्रिपुरुष
पर्यंतमेव तथा च वसिष्ठः अप्रत्तानां तु स्त्रीपुरुषी वितायत इतिः अत्र गपां तु कन्यानांस

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

घः शौचं विधीयते इत्यापस्तंबस्मरणात् चूडानंतरं वाग्दानतः अर्वाक् पूर्वं ऊढा अहोरात्रेणाशु
द्धेत् तातिपूर्वोक्तेनान्वयः । अहस्त्वदत्तकन्यासु बालेषु च विशोधनमिति याज्ञवल्क्योक्तेः । वाग्दा
नोत्तरं उपनयनात् विवाहात् पूर्वं भर्तृगोत्रं पाणिग्रहणात् गोत्रं स्वकं पितृगोत्रं त्रिमिदिते । पुत्रेषु
स्त्रीणामसंस्कृतानां तु त्र्यहात् शुद्ध्यंति बांधवाः । यथोक्तेनैव कल्पेन शुद्ध्यंति तु सनाभयः इति
मनूक्तेः । वा पतिपक्षाः । सनाभयः पितृपक्षाः सपिंडाः यथोक्तेनैव कल्पेन निर्वृत्तचूडका
नां तु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते इत्यादिनोक्तेन त्रिरात्रेण न पुनर्दशाहादिरूपेणेति विज्ञाने श्रु राम
तो व्याख्यातो । वयं तु यथोक्तेनैव कल्पेन पूर्वोक्तानां त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते इत्यादिनोक्तेन त्रि ६
रात्रेण न पुनर्दशाहादिरूपेण एवं हि उक्तोऽपः कल्पः त्र्यहात् शुद्ध्यंति बांधवाः अपि त्रिरात्रे सौवर्ते पि

तमस्यात्रिविदशात्रिशा द्वादशाहानि पक्षं मासमेव वर्णाः क्रमेण शुध्यंति ... ॥ ... ५
कौपस्मति कुलजन्ये ... विप्र ... ४॥ ५

शुद्ध्यंतीति परपामः । अत एवाह मरीचिः । वारिपूर्वं प्रदत्ता तु यानैव प्रतिपादिता । असंस्कृता तु सा ज्ञे
या त्रिरात्रमुभयोः स्मृते । जातवाग्दाना ऽजातकन्यादानात् त्रिरात्रमित्यर्थः । उभयोः पतिपितृप
क्षयोः । विवाहोत्तरं तु पितृपक्षेऽस्यापि अर्थे नास्ति संस्कृतासु स्त्रीषु नाशौचं पितृपक्षे इति सू
क्तेः पितृपक्षे इतरत्र पितृत्रोर्भवत्येवेति गम्यते ॥४॥ चतुर्वर्णसाधारणीं शुद्धिमुक्त्वा
वर्णविशेषेणाशौचविशेषमाह । जन्मन्यो बिजन्मनि मरणे चाशौचं उपेत एव स्वे ... शौचप
तोऽनुपनीतस्य ... उपनीतमरणे तु स्यथः । वर्णाः ब्राह्मणक्षत्रविट्शूद्राः क्रमे
ण दशत्रिंशद्द्वादशाहानि पक्षं मासं च शुचयः स्युः । उचितं पाकयज्ञादि अशूद्रादिको
ति सच्छूद्रा जाति ४ पक्षं मासं शुचिः । तथा च दक्षः । शुद्ध्येद्विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः । वि
श्यः पंचदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यतीति । तथा याज्ञवल्क्योऽपि । क्षत्रियस्य द्वादशाहानि विशः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

पंचदशैव तु त्रिंशद्दिनानि शूद्रस्य तदर्द्धं न्यायवर्त्तिन इति । न चैवं सम्मतं तरेषु क्षत्रियादीनां द
शाहाद्याशौचं यद्यपि तिष्ठति । तेषां क्षत्रियस्तु दशाहेन स्वकर्मनिरतः शुचिः । तथैव द्वादशा
हेन वैश्यः शुद्धिमवाप्नुयात् इति पराशरः । शातातपोपि एकादशाहाद्राजन्यो वैश्यो द्वादशाहे
न स्वकर्मनिरतः । मासेन तथा शूद्रो विंशतिरात्रेणाशुध्यते मृतसूतके । तथा वसिष्ठोपि । पं
चदशरात्रेण राजन्यो विंशतिरात्रेण वैश्य इति । अङ्गिरा अपि सर्वेषामेव वर्णानां सूतके मृ
तके तथा दशाहाच्छुद्धिरेतेषामिति शातातपोऽब्रवीत् । नैष दोषः । विद्यातपसोः तारतम्ये
न व्यवस्था । तथा च देवलः सर्वेषामेव वर्णानां सूतके मृतके तथा दशाहः । चत्वार्यधीतवेदानां राम
महन्याशौचमिष्यते । वेदाग्निपुक्तविप्रस्य त्र्यहमाशौचमिष्यते । एताभ्यां शूतफलस्य दिन ६
मेव विधीयते एतैः साकं कर्मयुक्ता सद्यः शुचिरसंशयः । एतेषु फलस्य तारतम्ये द्वादशैकादशा

दशः । वैश्यस्यैवं पंचदशद्वादशैकादशक्रमात् । अर्द्धमासं तु शूद्रस्य शूद्रस्याशौचमिष्यत इति
यद्यपि तस्य व्यवस्था न ज्ञातं तथापि वृत्तस्वाध्यायसापेक्षमसंकोचनं तथ्यैकपक्षस्य एकाहाद्वा
हाः । शुद्धो योऽग्निवेदसमन्वित इति बोध्याः कलौ परिगणिमान धर्मा स्ववर्ण्यानामुर्मनीषिणा इति
स्मृत्यंतरानतानीचेत् तस्य व्यवस्थादर्शनमुपयोगीति नेह प्रपंच्यते । इत्येव वचनानि च तन्मूलकारो
पि मुख्यं प्रचरद्वस्य मेवपक्षेप लिखितवानतः अत एव मनुः शुद्ध्येद्विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भू
मिपः । वैश्यः पंचदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यतीति बृहस्पतिरपि । क्षत्रियो द्वादशाहेन शुद्ध्यते
मृतसूतके । वैश्यः पंचदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति । तथा दक्षोपि । दशाहं ब्राह्मणास्तिष्ठेद्दान
होमविवर्जिताः । क्षत्रियो द्वादशाहं तु वैश्यो मासार्द्धमेव च । शूद्रस्तु मासमासीत निजकर्मविव
र्जितो नर इति । अत्र होमवर्जनं स्मार्त्तहोमविषयं । तथा च याज्ञवल्क्यः ४ वैतानोपासनाः कार्याः । क्रि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

पाद्यश्रुतिचोदनात्‌· अत्र च श्रुतिचोदनादिति वदता स्मार्तक्रियाणां हवनादीनामननुष्ठानं
सूच्यते· अत एव व्याघ्रपादः। स्मार्तकर्मपरित्यागो राहोरन्यत्र सूतके· श्रौते कर्मणि तत्कालं स्ना
तः शुद्धिमवाप्नुयादिति· कथं श्रुतिचोदितत्वमिति चेत्‌· इत्थं· यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयादिति
८ वैतानिकानां· तथा अहरहः स्वाहा कुर्यादन्नाभावे केनचिदाकाष्ठादिनेति श्रुत्या होमो विस्पा
र्तो विहितः। यद्यपि अहरहरिति वैश्वदेवप्रकरणेद मिति तं तथापि होमत्वाविशेषादौपा
सनहोमेऽपि तेषुः आग्नित्रस्य होमार्थमुद्दिष्टत्वात्कालिकी स्मृता पंचयज्ञान्न कुर्वीत यत्सु
तः पुनरेव सा स्मृति वैश्वदेवप्रकरणे मिति तं तथापि होमत्वाविशेषादौपासनहोमेऽपि ते एम
षु आग्नित्रस्य होमार्थमुद्दिष्टत्वात्कालिकी स्मृता· पंचयज्ञान्न कुर्वीत यत्सुतः पुनरेव सर ८
ति गोभिलोक्त पावत्तां स्नालेनाग्निहोत्रनिष्पादनेतावदेव शुद्धिर्नतूपरि· पैठीनसिरपि·

॥ तनाछेदयोद्धिन४।

नित्यानि निवर्तेरन्वैतानवर्ज्यं शालाग्नौ चैके रतिः· नित्यानि निवर्तेरन्नित्यविशेषेणावश्यकानां नि
त्यनैमित्तिकानामिति द्वितीयप्रसक्तानां वैतानवर्जमित्यग्नित्रयसाध्यावश्यकानां पर्युदासः। पुलस्त्यो
पि· संध्यामिष्टिं चरुं होमं यावज्जीवं समाचरेत्‌· न त्यजेत्सूतके वापि त्यजन्नैमित्तिकाणां तिष्ठति प्रस
क्तानां वैतानवर्जमित्यग्नित्रयसाध्यावश्यकानां पर्युदासः। पुलस्त्योऽपि संध्यापन्नं नमस्कुर्यादिति
पैठीनसस्मृतेर्मतसौवर्णोस्पमार्जनादिमंत्रे प्रपि सिद्धत्वादं जलौ विशेषविधानं वाचिका मिप्रायं
·काम्यानां पुनः सौवाभावः दननुष्ठानं। मनुरेव मनुः प्रत्युक्तेत्वाग्निशुश्रूषादिति· अग्निशुश्रूषायान
प्रत्यूहे दिल्पनग्निसाध्यानां पंचयज्ञादीनां निवृत्तिः। अत एव संवर्तः होमं तत्र प्रकुर्वीत शुष्कान्नेन फ
लेन वा पंचयज्ञविधानं तु न कुर्यात्मृत्युजन्मनोः। विप्रो दशाहमासीत वैश्वदेवविवर्जित इति रि
क्तो वैश्वदेवस्तन्त्रताभिप्रायेणेति केचित्‌· यत्तु शालिनोक्तं संध्यां पंचमहायज्ञान्नैव ।स्प

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

कं स्मृतिकर्म च। तन्मध्ये हापयेद्देव आशौचान्ते तु भक्षयेदिति तद्दाक्षिकसंध्याभिप्रां प्रमि
ति माधवः। यत्तु न द्वितीयं जाबाले स्नानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायश्च निवर्त्तत इति तत्स्मा र्त्तवै
श्वदेवादिविषयं तदपि निर्गलितार्थः। स्नानं कृत्वा अग्निहोत्रहोमं स्मृतमवश्यैवः स्मार्त्तवैश्वदेवादि
९ नमेवश्यैवः संध्यात्वर्थ्यातामानसीमवश्यैवः औपासनहोमं स्तु कारयेत न तु कुर्यात्। अतएव
वृहस्पतिः। सूतके मृतके चैव ह्यशक्तौ श्राद्धभोजने प्रवासादिनिमित्तेषु हावयेत्तेषु हावयेन्नठ
हापयेत्। अन्यएतानि कुर्युरिति पैठीनसिः। तेष्वः नथाजात् कारपीयि सूतके तु समुत्पन्ने स्मा
र्त्तं दैवं च कर्मकथं भवेत्। पिंडयज्ञं चरुं होमं असगोत्रेण कारयेत् इति पभुपराशरवचनं
दिनत्रयेण शुद्ध्यंति ब्राह्मणाः प्रेतसूतके इति तत्समानोदकविषयं न तु सपिंडविषयं दशा हम
हशावमाशौचं सपिंडेषु विधीयत इति मनुस्मरणात् तथा च बृहस्पतिः दशाहेन सपिंडा। ९

स्तु शुद्ध्यंति प्रेतसूतके। त्रिरात्रेण सकुल्यास्तु स्नाताः शुद्ध्यंति गोत्रिणः इति सप्तपुरुषपर्यं
त सपिंडाः ततऊर्ध्वं चतुर्दशपर्यंत सकुल्याः तदुत्तरं गोत्रजा इत्युच्यते। अतएव मनुः दशाहं शा
वमाशौचं सपिंडेषु विधीयते। जननेप्येवमेव स्यान्निपुणां शुद्धिमिच्छतां। जन्मन्येकोदकानां तु
त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते। शवस्पर्शो विशुद्ध्यंति अहोभ्यहं कदापितदुक्तं। यत्तु चतुर्थे दश
रात्रं स्यात् षण्निशाः पुंसि पंचमे। षष्ठे चतुरहात् शुद्धिः सप्तमे त्वहरेव तु इति तस्मसंतरं ता
दृगीतत्वात् नादरणीयं। अविगीतत्वेवाम्न कपक्षांगयक्ष्वालं मनवल्लौकविद्विष्टत्वा
न्नानुष्ठेयं। ~~र्गलोकविविधितिमसंतरं तद्गीतत्वात् नादरणीयं। अविगीतत्वेवाम्न कपक्षां~~
~~गयक्ष्वालं मनवल्लौकविद्विष्टत्वान्नानुष्ठेयं अस्वर्ग्यलोकविद्विष्टेति मसंतरं तद्गीतत्वाम्नी~~

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

~~दशमीषु। आविर्भूते तत्ते नामवत्यधर्मादेवाले मवत्तोयविद्विष्टत्वान्न तदुक्तं~~ अस्त्वर्यपलोकवि
द्विष्टं धर्ममप्याचरेन्नतु तदिति मनुस्मरणात्। न च सप्तमे प्रत्यासत्तेः सपिंडे एकाहो विप्रस्याशौ
१० च मासि समानोदकेषु त्र्यहमिति पुत्रामिति विज्ञानेश्वरः। वयं तु असापदनापद्विषयत्वेन व्यव
स्थापनीयानीति पश्यामः। यद्यपि ब्राह्मणस्य चतुर्वर्णपीतापने क्षत्रियादयः सपिंडा
नगेति तदा सपिंडत्वेन दशाहप्राप्तौ विशेषमाह हारीतः। दशाहात् शुध्यते विप्रो जन्महा
नौ स्वयोनिषु। षड्भिस्त्रिभिरथैकेन क्षत्रविट्शूद्रयोनिषु। तथा क्षत्रियस्यापि शूद्रेषु
सपिंडेषु षड्रात्रत्रिरात्राभ्यां। वैश्यस्य शूद्रे सपिंडे षड्रात्रेण शुद्धिः। हीनवर्णानां राम
तूत्कृष्टेषु जातापदे पुजातेषु मृतेषु वा न दाशौचव्यपगमशुद्धिरिति तिर्दिनसः श्वा १०

द्धिः। तस्यैव वैश्यायां प्रसूतायां मृतायां वा षड्रात्रत्रिरात्राभ्यां शुद्धः प्रसूतायां वा त्रिभिर्दिवसैः शुद्धिः
तस्यैव शूद्रायां मृतायां प्रसूतायां वा एकेन शुद्धिः। तथा क्षत्रियस्य वैश्यां शूद्रायां च प्रसूतायां मृता
यां वा षड्रात्रत्रिरात्राभ्यां शुद्धिः। तथा वैश्यस्य शूद्रायां दशाह। तथा वैश्यायां तादृशायां शूद्रस्य
पंचदशाहमिति। यत्तु बौधायनीये क्षत्रविट्शूद्रजातीया ये स्युर्विप्रस्य बांधवाः। तेषामशौचे वि
प्रस्य दशाहाच्छुद्धिरिष्यते इति तदापदनापद्विषयत्वेन व्यवस्थापनीयमिति विज्ञानेश्वरः।
पराशरीयं तु ... द्विजानां सवर्णासु कन्यासु पयमस्तत्पेति कलिवर्ज्यपरिगण
त्वात्। तुपयोगितया पि प्रसंगादुक्तः। अनेनैवाशयेन मूलकृतापुवेद्धितमिति विरमे
मः। सपिंडत्वेन दशाहप्राप्तौ घट्विरपवादमाह। वा न प्रस्यः तत्तीयाभ्रमः यमिः सन्याली
पंडके कृतजे सर्वत्रान्वयः एतेषु मृतेषु आप्लवः स्नानमेव शुद्धिरेतुः स्नानमेव शुद्धहेतुः स्या

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

त॰ प्रोषित गो विप्राः प्रतिष्ठाः तेषां गृहेषु स्नानमात्रमत व ति दनमहोरात्रं पुत्रसंयाम तत्र विदे
मृते सद्यः स्नानमेवात थाचमनुः। उद्यतैरा हवे शस्त्रैः क्षत्रधर्म हतस्य च सद्यः संतिष्ठते यज्ञस्त
थाशौचमिति। स्थितिरिति रहं च पद्यस्य विशेषणमिति तंत था पितुर्द्धमर्हं निसद्यः म तस्य
जेयं पुत्र कालीपन्न तेन कातरम्‌ तस्य नुएका हाशौचमस्त्येवः आह वेपि हतानां च ए
दशा त्रमशौचकमिति स्मरणात्। पा पूर्ववयोवस्था विशेषणाशौचापवादमुक्त्वेदानीका
लविशेषणापवादमाह॰ शावेइति॰ शावेशावाशौचे दशाहान्त्रमध्ये दशाहादिके ऽतीते॰
तिक्रांते दशाहोत्रं त्वान्तेइत्यर्थः विषयके समान देशे त्रिमासात्प्राक् श्रौषमासत्र राम
पेत्रित्रमाशौच मितिशेषः। मासत्रयोत्रं आषष्ठमासात षष्ठमासमभिव्याप्येत्यर्थः अत्रा ११
त्रभिधौ पक्षिणी पूर्वपरादिनाभ्यां रात्रिः। आगामिवर्त्तमानाहर्युक्ता योनिशि पक्षिणी

पूर्वपरादिनाभ्यां रात्रिः। आगामिवर्त्तमानाहर्युक्ता योनिशिप्रत्यरः। षष्ठमासोत्तरं याव
न्‌ रंपावन्नवमं दिनमहोरात्रं नतो नवमादूर्ध्वं स्नानमेवेत्यन्वयः। देशांतरेतु मासत्रयमध्ये
पि स्नानमेव तथा च वृद्धवसिष्ठः। मासत्रये त्रिरात्रं स्यात्तत्षण्मासे पक्षिणी तथा अहस्तु
नवमादर्वाक् ऊर्ध्वं स्नानेन शुध्यतीति॰ तथा देशांतरमृते क्लीबे वै स्नानमेव ततो॰ मृते
स्नानेन शुद्धं लिंगमर्स्यादेवाशौचिनारति देशांतरलक्षणं चोक्तं बृहस्पतिना॰ महानद्यंत
रंयत्र गिरिर्वा व्यवधायकः वाचोयत्र विभिद्यंते तद्देशांतरमुच्यते॰ देशांतरं वदंत्येके षष्ठियोज
ने॰ अतएव विभागे वेत्तिता कुर्यादिक्षयाविभजेत्स्मानः त्रिंशद्वा श्रेष्ठ भागेनस्वेवास्त
ः समांशिनः स्त्येतद्व्याख्यानेपक्षद्वयमेव विज्ञानेश्वराचार्यैः स्पष्टीकृतं। किंचित्तु पथा
त्वपक्षत्रयमेववदति॰ तत्र॰ इह परमतस्यपरपारस्य स्याशौचं न स्यात्॰ न वेष्टाप शिष्टि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

पृथक्करणाभावात् वाह्यैव स्यादिति॥ नन्वेवं संध्याकाले दिवसे वा मृतस्य पक्षिणी भवति। रात्राव
र्द्धरात्रे वा मृतस्य कथं पक्षिणीति चेत्॥ रजस्वलानिर्णयवत्तन्निर्णयात्॥ तस्या अपि च्यु
१२ गुचित्वेनाशौचत्वसाम्येन तन्निर्णयस्याशौचे निर्णयसंभवात्॥ अथ प्रसंगाद्रजस्वलानियमा उच्यंते
तत्र सा त्रिरात्रं स्नानादिरहिता स्यात्। तथा च वसिष्ठः॥ रजस्वला त्रिरात्रमशुचिर्भवति। सा
चनांजीत नाप्सु स्नायात्। अधः शयीत। न दिवा स्वप्यात्। न ग्रहान्निरीक्षेत। नाग्निं स्पृशेत्। न र
ज्जुं सृजेत्। न च दंतान्धावयेत्। न हसेन्न च किंचिदाचरेत्। अखर्वेण पात्रेण पिबेदंजलिना
वा पात्रेण लौहेनायसेन वेति विज्ञायत इति॥ तथांगिरसा वत्स्यं [illegible] द्विस्नानमुक्तं हस्तिन्याम
प्येवाह यदि न कुर्यादिति शापिनी रजस्वला चतुर्थेऽह्नि स्नात्वा शुद्धिमवाप्नुयादिति॥ चतुर्थेऽहनि राम
संततं शुद्धा भर्तुश्चतुर्थेऽह्नि नेन स्नाता रजस्वला। दैवे कर्मणि पित्र्ये च पंचमेऽहनि शुद्ध्यतीति॥ १२
संशुद्धा न वक्रिया व्यावहारिकी स्नात्वा। व्यावहारिकीति नद्दता दैवे पित्र्ये च कर्मण्यनधिकारो द्रष्टव्यः। अत एव संग्र

पदि २

·पंचमेऽहनीति॥ ओमिति स्मृतिकालोपलक्षणार्थं। अत एवोक्तं राजस्यापरते साध्वी स्नानेन स्त्री रजस्व
लेति मनुना। निष्ठ्य दर्शनं रजोनिःसरणे तो निवृत्ते दिनचयमध्ये. तदा चतुर्थदिवस एव
ता स्नात्वा दैवादिकर्मयोग्या भवति। वर्त्तमाने तु रजसि तु चतुर्थेऽह्नि स्नातापि [illegible] दैवादि द्धिर्नपुन
कर्मणीति। पंतुः स्नानं रजस्वलायाश्चतुर्थेऽहनि शस्यते। गम्या निवृत्ते रजसि नानिवृत्ते कथंच
नेताप स्त्री यं नहि कल्पविधानार्थं। अयमर्थः व्यवस्थितविकल्पोयं। रजसोऽल्पत्वे चतुर्थी
वसे गंतव्यमेव। स्नाता चतुर्थे दिवसे तत्र गच्छेच्च [illegible] इति मदनपारिजाते। चतुर्थेऽहनि स्ना
तापि फग्मा स्नुवागर्भं तं दधीतेति हारीतोक्तेश्च रजसो वाहुल्ये न गंतव्यमेवेति। पराशरः नो दर्श
मात्स्यसप्तदशादिनपर्यंतं रजो दृष्टौ स्नानमेव। अष्टादशदिनादर्वागशुचित्वं न विद्यते। एको
नविंशतेर्वागेकाहं स्यात्ततो द्व्यहं। विंशात्प्रभृति त्र्यहं [illegible] अशुचिर्भवेदिति। पंतुस्ना

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्यतां चतुर्दशादिनादर्वागशुचित्वं न विघतरतित स्मात्तानमभिप्रेत्येति न विरोधः। एतच्चयस्याः
विंशतिदिनो मर्ं प्राप्यशौरत्न स्तत्रैव स्तेयंः यस्याः पुनरार्तिस्ततः पापंचदशादिनपर्यन्तमेवार्तो
१३ निर्गमस्तत्र त्रिरात्रमशुचित्वमस्त्येव त्रयोदशादिनादूर्ध्वं प्रागेवार्तोदर्शने तु स्पृ. सर्व
स्यारविशेषणरजः चयो। दशादिनादूर्ध्वं प्रायोरजोवतीनामेकादशादिनादर्वागशुचित्वं नास्ति
एकादशे दिने एकरात्रं द्वादशे द्विरात्रं तदूर्ध्वं त्रिरात्रमिति। रोगजार्तौ निर्गमने तु प्रयोगपारी
ज्ञाते विशेषणरजः। रोगेरापद्रजः स्त्रीणां मन्वहं हि प्रवर्तते। नाशुचिस्तु भवेत्तेन यस्मा
चैकालिकं मतं। रोगेपि स्वकाले शुचिरेव। तथा च ऋष्यशृंगः। रोगजे वर्तमानेपि काले
निर्याति कालजं। तस्याः काले प्रभवात्स्यात्तदन्यथा संकरो भवेदिति। रजस्वलायाः स्नानं नि गम
षधस्य रागतः प्राप्तविषयो न तु नैमित्तिकादिविषयः। नैमित्तिकं राहूपरागादौ चांडाल १३

Indira Gandhi National
Centre for the Arts